

„ЕЛЕН КЛАДЕНЕЦ” – ФОЛКЛОРНИ И РЕЛИГИОЗНИ ОБРЕДНИ ПРАКТИКИ НА ХРИСТИЯНИ И МЮСЮЛМАНИ В ЧЕПИНСКО

Георги Куманов

Исторически музей – Велинград

Проблемът за топонима „Елен” кладенец, извор, връх, селище и т.н., включващ свързаните с него легенди и фолклорни и религиозни обредни практики, бе предмет на изследвания и анализи в някои статии от настоящата година ¹. Примерите в тях се отнасят за сакрални места на християнска общност, разположени в различни райони по северните склонове на Родопите.

В настоящия текст ще разгледам сакралното място „Елен кладенец” в Чепинско, като вниманието ми ще бъде насочено към статуса му във вярванията и обредните практики на две конфесионални общности – българи християни и българи мюсюлмани. За целта използвам две версии на легендата, записани по-рано, както и две вметки в записани от мен разкази, отнасящи се до други празници. (Вж. прил. 1 и 2)

И в двата проследени варианта се открива близостта, а на места идентичността на легендата от Чепинско с разпространените в други райони по северните склонове на Родопите текстове. Налице са еленът като основен персонаж, неговата готовност за саможертва, нарушаването на условието му от страна на посрещналите го на святото място, което довежда до разрушаването на порядъка и хаос. Втората част на легендата, която включва низ от събития, възстановяващи порядъка, също се припокрива в някои от разгледаните примери.

Във вариантите на легендата от Чепинско като нов персонаж се включва представител на местния род българи мюсюлмани от с. Костандово – Клашнови. Това предопределя задължителното участие на този род в обредните практики извършвани на „Елен кладенец”. Като част от лятната обредност, те съдържат елемент на гадаене за плодородие и целят постигането му чрез предизвикан дъжд, прекъсващ сушата – т.е. хаоса. Почитването на кладенеца, подпомогнато от хлебната и кръвната жертва, водят до възстановяване на порядъка. Вярата в тяхната сила се открива във всички селища и при двете конфесионални общности. ² Познанието и участието и на християни, и на мюсюлмани в обредните практики подсказва мястото, което заема „Елен кладенец” в празничния им календар. За да може то да се разкрие по-пълно, е необходима ретроспекция на историята и промените на сакралното място.

От приложените варианти на легендата може да се направи изводът, че практикуваните със сигурност обреди в началото на ХХ век имат значително по-стар произход. Интересен е проблемът за начина, по който се преливат фолклорните и религиозните практики през ХІХ и началото на ХХ век. През значително по-голямата част от ХІХ век пет от седемте селища в Чепинската котловина са изцяло едноконфесионални – населени са само с българи мюсюлмани ³. Така възможността за съхраняване на обредите само от представители на християнската общност са обективно ограничени. По това време само Каменица е изцяло населена с българи християни, а Ракитово има смесено по конфесионален признак население. Този превес на мюсюлманската общност, особено в селищата около „Елен кладенец”, дава основание да се предположи активната ѝ позиция при подържането на традицията. Потвърждение на този извод е познанието и активното участие на българите мюсюлмани от различните селища в обредите през ХХ век, включително и последните години.

Началото на ХХ век е съпроводено с демографски и конфесионални промени в селищата на Чепинско. На основата на конверсия – българите мюсюлмани се изселват в Турция, а на тяхно място се заселват българи християни, предимно от Разложко и долината на Места, селищата около „Елен кладенец” променят своя конфесионален

облик⁴. Новосформираната в тях християнска общност – вече мнозинство и с променен статус в държавата, въвежда на святото място християнски религиозни практики, свързвайки ги със светеца и празника на църквата и селището – „**Св. Константин и Елена**”.⁵

Втората половина на ХХ век е характерна със сериозните промени, настъпили в празнично-обредната система и на двете конфесионални общности. В продължение на няколко десетилетия религиозните и фолклорните практики, включително и тези на „**Елен кладенец**”, се свиват, а понякога и прекратяват. Нарушава се естественият ход на трансформация в празничния календар, започнала през първата половина на ХХ век⁶. Завръщането към религията през последното десетилетие на ХХ век, като процес във фолклорните и религиозни обредни практики, наблюдавано в цялата страна⁷, се открива и в Чепинско. Своеобразна форма на продължение на прекъснатата от социализма трансформация на традиционните празници е подборът, извършван от двете конфесионални общности при възстановяването и оформянето на празничния календар. Включването на „**Елен кладенец**” отново в лятната обредност на българите християни и българите мюсюлмани от Чепинско, говори за значимостта, която те му придават. В подкрепа на този извод е и участието на свещенослужители от двете вероизповедания.⁸ Това съобразяване на свещенослужителите с избора и предпочитанията на общността може да се открие само при значими за Чепинско празници. При тях, както и в разглеждания случай, характерът на обредите и вярванията излизат извън строгите рамки на канона.

Обяснението за непрекъснатостта и трайността на вярванията и обредните практики на „**Елен кладенец**”, независимо от промените и сривовете, които преживяват двете конфесионални общности, може да се търси в спецификата на Чепинско като контактна зона. Срещата и съжителството е предопределило дифузията и приемането като „свое” на това сакрално пространство. Въпросът за приемствеността на свети места чрез предаване на информацията за тях от българи мюсюлмани на българи християни е проследяван и изследван⁹. В разглеждания от мен пример е налице не само предаване на информация за разположението, названието и вярванията за „**Елен кладенец**”, а и съхранението на обредните практики от страна на общността на българите мюсюлмани и своеобразното приобщаване на новооформящата се християнска общност към тях. Процесът, протекъл вероятно в края на ХІХ век и първите десетилетия на ХХ век, е подпомогнат от все още по това време по-малобройната християнска общност в Ракитово и Каменица.

Откриването на общи за двете конфесионални общности в Родопите празници е целенасочено търсено в редица изследвания от втората половина на ХХ век¹⁰. Изследователите на тези въпроси, движени от свое твърдо убеждение и подпомагани понякога от конюктурата на конкретния политически момент, водят своите проучвания към изводи, разкриващи произхода на мюсюлманската общност в този район. Без да игнорирам тези техни заключения, смятам че процесите в развитието на празнично-обредната система са значително по-сложни и многопластови. „**Елен кладенец**” е един от възможните примери, в които са проследими действащите в контактна зона механизми. На основата на взаимодействието, те водят до съхранение на мотивиращата информация за сакралното място, запазване и приемане на фолклорни и религиозни обредни практики, и постоянен значим статус в празничния календар.

БЕЛЕЖКИ

1. Вж. **Рангочев, К.** История и историци, текст и хипертекст І. В: Годишник на Асоциация „Онгъл”, т. 1, год. І (1998), „Светци и фолклор”. С., 2000, 130-133; **Милчева, М., Гогова, Р.** Легендата за саможертвата на елена в лятната обредност. В: Rhodopica, год. ІІ, 1999, кн. 1, 231-234. Тук бих искал да спомена и

направения филм и запис на празника „Елен връх” в с. Синитево. Благодаря на колегата Лиляна Шулева от ИМ-Пазарджик за предоставената ми информация. Така легендата и съответните обредни практики на светите места може да се проследи от Хасковско, през Асеновградско (среднородопската област Горен Рупчос) и Пазарджишко, до Чепинско.

2. „И тази година, точно след като го почистиха, заваля дъжд”. Материали от с. Драгиново, Велинградско (българи мюсюлмани). Инф. Бр. Манушев, зап. 1996 г. Г. Куманов.

3. Вж. **Захариев, Ст.** Описание на Татар Пазарджишката кааза. Фототип. изд. С., 1973, 28; **Попконстантинов, Хр.** Чепино (Едно българско краище в северозападните разклонения на Родопските планини). В: Сборник за народни умотворения, наука и книжнина (СБНУ), т. 3, 1890, 377.

4. Вж. **Батаклиев, Ив.** Чепино. В: Годишник на Софийския университет (ГСУ), кн. XXVI, 1, 1930, 38; **Ников, Д.** Преселници от Македония в Чепинското корито. В: сп. Македонски преглед, кн. 3, год. VII, 1933, 37-49.

5. „За празника на Костандово – Свети Константин и Елена, има Елен кладенец. И от тука одиха ора и го чистеа, като има суша.” Материали от кв. Каменица, гр. Велинград. Инф. Цв. Синапова, зап. 1996 г. Г. Куманов.

6. Вж. **Дражева, Р.** Календарни празници. В: сб. Пирински край. С., БАН – ЕИМ, 1980, 455.

7. Вж. **Бокова, Ир.** Културна идентичност – образи на отъждествяване и оразличаване. В: сп. Български фолклор, кн. 1-2, год. XXIV, 1998, 12; **Елчинова, М.** Религията: промяна и традиция. В: сп. Български фолклор, кн. 4, год. XXV, 1999, 6.

8. „Християни и мюсюлмани заедно са. Поповете четат, ходжите също. Секи от книгата си.” (Вж. прил. 2)

9. Вж. **Рангочев, К.** Сакралната топонимия и сакралното пространство в Горен Рупчос. В: Rhodopica, год. II, 1999, кн. 1, 224.

10. Вж. **Примовски, Ан.** Общност на някои обичаи у родопските българи. В: сб. Народностна и битова общност на родопските българи. С., 1969, 174-175; **Арнаулов, Ал.** Из миналото на Северозападните Родопи. В: сб. Славиеви гори, т. 1. Пазарджик, 1994.

ПРИЛОЖЕНИЕ № 1

Гелин, П. Времето на Ракитово. Хасково, 1994, 58.

Една легенда записах от баща си през декември 1977 г. Свързана е с поверие за дъжд и ще я предам изцяло:

Елен кладенец се намира край Ракитово, в местността Еленско краище, от него носи името си. Бех малък, на десетина години, слушах от старите хора. Може да е приказка, но тъй се разправяше. Имало едно време дълбок кладенец. Дошъл там елен, много уморен, куче го гонило отдалеч. Край кладенеца имало хора. Те фанали елена, а той им рекъл да го оставят, искал само да си почине малко. Хората не го послушали, а веднага го заклали. Не се знае от къде са били те, но останало името Елен кладенец.

Сетнук един овчар от Костандово пасел овцете край кладенеца. Бил хубав и снажен. От дълбокото излезла мома, хванала го и двамата се скрили вътре. Момъкът е от Костандово, от Клашневия род. Хората чакали, чакали да излезе – нема ни овчар, ни говедар. Когато фане суша, ракитовци отивали да чистят кладенеца. Но той дълбок, не могат да го очистят. Идат ли Клашневи, водата се „предава”, спира и го очистят. Тогаз Клашневи месят пити и раздават на всички. Щом го очистят, най-късно след ден завали. Еднаж и ес ходих. Два дена го чистиха ракитовци, не можаха да го очистят, а при Клашневи – край! Водата спира. Наште кофи, кофи изхвърляха, водата все иде. А Клашневите при чистенето ще найдат нещо на дъното – я жито, я царевича. Какво нещо е!

ПРИЛОЖЕНИЕ № 2

Записът е направен през м. август 1997 г. в гр. Ракитово. **Инф. Фидана Крончева от Ракитово, зап. Катюша Куманова.**

От кладенеца излиза елен и той се превръща в мома. Момъкът се влюбил в нея и започнали да се срещат. Говори се, че била самодива.

Прави се курбан при суша. Молят се ходжите на мястото, където са били кошарите на Клашнови. Ходжите вървят по стъпките на овчаря, четат Корана. Християни и мюсюлмани заедно са. Поповете четат и ходжите също. Секи с книгата си. Ходжите четат Корана, колят овни и раздават на хората. Кръвта на овена се хвърля в кладенеца. Винаги един от Клашновите ходят. От рода месят пита, със сирене. Хвърлят е в кладенеца. След това започва чистенето. На дъното има скала, камък. И ако под него има зърна, ще е плодна годината.